

SKALK

Nr. 5

NYT FRA FORTIDEN

Oktober 2020

Side 8

Voldstedet Grimstrup

En torn i øjet og arnested for uly

Side 14

Oldtidens lægemiddel

Fra helligt ler til nutidig medicin

Bemærkelsesværdige trappesten på Christiansø

Af arkivar Amanda Pihl, Bornholms Ø-Arkiv og arkæolog Anders Pihl, Bornholms Museum

I 1684, under kong Christian 5., påbegyndte man opførelsen af fæstningsværkerne på den lille øgruppe Ertholmene beliggende

knap 20 km nordøst for Bornholm. Hermed begyndte øernes og dermed også Christiansø kulturhistorie for alvor.

De rå klippeøer, der bryder Østersøens bølger herude østpå, havde ikke tidligere været permanent beboet. De oldtidsfund, som er gjort på øerne – senest en flintøkse – må stamme fra de adskillige ladninger af jord, der blev sejlet til Ertholmene fra Amager i forbindelse med anlægsarbejdet.

Fæstningsværkets opførelse og anvendelse er godt belyst. Sporene efter englændernes voldsomme bombardement i 1808 er stadig synlige i murværket. Tordenskjolds solide ankerringe lader sig heller ikke overse, og Doktor Dampes fangecelle er bevaret intakt som vidnesbyrd om anlæggets historie.

Men der er også detaljer, der ikke lader sig aflæse lige så let. Går man en tur i Gaden på Christiansø, kan man på trappestenene ane indhuggede motiver (fig. 1). Trods den iøjnefaldende placering på dagligt benyttede trappetrin er der tilsyneladende ingen, der

↓ Fig. 1. Motiv på trappesten i Gaden på Christiansø. Foto: Anders Pihl.

har bidt mærke i disse motiver. Det er der nu, og her kommer historien om de bemærkelsesværdige trappesten og deres mulige funktion som spilleplader.

OVERSETE MOTIVER FREM I LYSET

Gaden på Christiansø ligger flankeret af to lange, gule bygninger opført i perioden 1789-91 (fig. 2). Bygningen på østsiden har syv trapper vendt mod gaden, hver med fire trin. På fem af de syv trapper kan man se indhuggede motiver.

De to uden motiver har begge været udsat for nyere restaurering. Vi kan derfor ikke vide, om der oprindeligt også har været indhugget motiver på disse trin.

Grundet det daglige slid fra øens beboere og talrige turister er de fleste trin blankslidte med rundede kanter, hvorfor alle motivernes fulde udstrækning ikke længere lader sig bestemme med det blotte øje.

I et forsøg på alligevel at fravriste trine- ne deres hemmeligheder har denne artikels forfatter under et besøg på Christiansø i sommeren 2019 benyttet sig af såkaldt fotogrammetri for at dokumentere motiverne. Metoden består af et større antal overlappende billeder af samme motiv, der ved indlæsning i et computerprogram (Agisoft Photoscan) kan afsløre selv små ellers usynlige detaljer som dybde og hugspor.

Det stærke slid på trappestenene og deres motiver har desværre betydet, at de frembragte 3D-modeller ikke kunne bidrage med meget (fig. 3). Men en del ny viden og en plausibel tolkning er alligevel kommet for en dag.

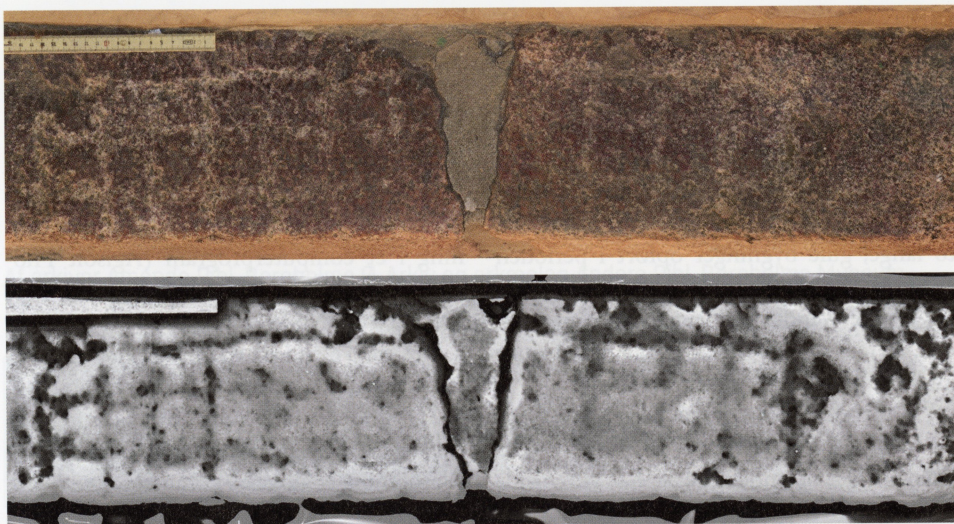
MOTIVER AF FIRKANTER

De indhuggede motiver består primært af sammenhængende kvadratiske felter og streger – et enkelt sted et sildebensmotiv – men oftest afsluttede firkanter i varierende antal. Nogle af firkanterne har desuden en prik i midten.

Motiverne er åbenlyst en del af Christiansø's historie. De er dog alt for komplekse til at skulle udgøre husnumre. Fra de foregående århundreder kender man til brugen af bomærker som gård- eller ejermærker, men husnumre såvel som bomærker lader sig lettere skære i døren eller karmen end hugge i sten. Bomærker, husnumre og ejerinitialer bærer desuden et enkelt, klart budskab og bliver derfor oftest placeret højere oppe i synsfeltet end på dørtrinnet under fodtøjets beskidte såler.

De kvadrerede felter leder snarere tankerne hen på spilleplader. Måske var det her i døråbningerne og på trappetrinnene, at fæstningens soldater hang og spillede for at fordrive tiden? Det er nærliggende at forestille sig, at soldaterne har siddet på trappernes nederste trin og benyttet det øverste som spillebræt.

← Fig. 2. Gaden på Christiansø set fra syd. Foto: Anders Pihl.

↑ Fig. 3a og 3b: Fotogrammetri, henholdsvis ortofoto og 3D-model. Ved: Anders Pihl.

Post.doc. Jacob Schmidt-Madsen fra Københavns Universitet har skrevet en afhandling om spilhistorie og bekræfter tolkningen af visse af trappestensmotiverne som spillefelter. Han mener, at nogle af motiverne kan opfattes som spilleplader til det historiske spil, *daldos*.

GAMMELT NORDISK SPIL

Daldos er et gammelt, sydskandinavisk spil beslægtet med det samiske spil, *sáhkku*. Fra Thisted, Fanø og Mors er det kendt som *daldos*, mens det i Norge kaldes *daldosa* og på Bornholm *daldos*.

Spillet er omtalt i 1876, hvor forfatteren J.P. Jacobsen nævner det i sin roman "Fru Marie Grubbe". Enkelte bevarede eksemplarer af spillebrætter er kendt fra Norge og Danmark, heraf et fint eksemplar fra Thisted (fig. 4) tidligere omtalt i Skalk (Skalk 1975: 5).

Dialektforsker Johan C. S. Espersens ordbog over det bornholmske sprog nævner talemåden at "*spilla daldos*" i betydningen "leve over evne" eller "spille sin ejendom væk".

Espersen skriver i 1856, at udtrykket kun er kendt i talemåden, hvorfor ordet formodentlig ikke længere har været alment anvendt på det tidspunkt.

Ifølge Peter Michaelsen fra Dansk Spilhistorisk Selskab må *daldos*' udbredelse i kystnære områder hænge sammen med, at det har spredt sig med søfolk. En tolkning, som falder særdeles godt i tråd med spillets tilstedeværelse på en trappesten på en flådefæstning som Christiansø.

DANSK-NORSKE VARIANTER

Der er en smule forskel i udformningen af de danske og norske spillebrætter, men fælles for dem er, at de alle består af tre rækker af felter, hvoraf der i den midterste række er et felt mere end i yderrækkerne.

De to bevarede danske *daldos*-spil fra Thy og Mors består af tre rækker med 16 felter i yderrækkerne og 17 i midterrækken, hvorimod de norske fra Jæren i Rogaland fylke næsten alle har 12 felter i yderrækkerne og 13 i midterrækken. Der kendes dog også ek-

sempler fra Norge med både 10 og 14 felter i yderrækkerne, så antallet af felter lader ikke til at være standardiseret. Variationen i antallet af felter har ikke konsekvens for spillets gang, kun dets varighed.

Til spillet hører også en særlig terning, og reglerne går i al enkelthed ud på at fjerne modstanderens brikker, hvilket sker ved at lande med sin egen brik på et felt, hvor modstanderen står med en af sine brikker.

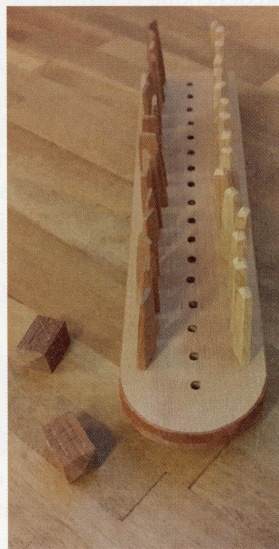
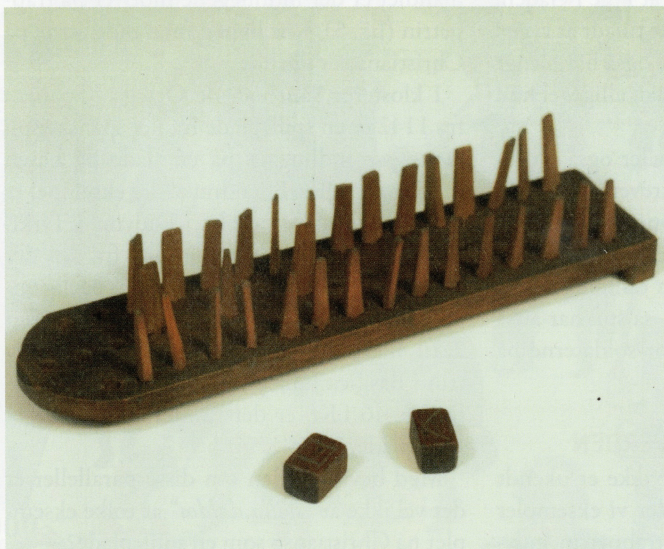
På trappen nord for posthuset i Gaden ses et motiv, der er interessant i denne henseende (fig. 1 og 3). Midt på trappen er en mørtelfure, der går tværs igennem motivet. Vi ved ikke, hvordan motivet så ud før denne reparation. Men det kunne se ud til, at motivet oprindeligt bestod af tre rækker med 11 felter i yderrækkerne og 12 felter i den midterste række. Det minder unægteligt om et *daldøs*-spillebræt!

MOTIV PÅ LODRET SIDE

Trappen til posthuset skiller sig ud fra de øvrige, da motivet er indhugget på trinnets lodrette side og umuliggør en funktion som spilleplade. Motivet består af tre vandrette streger, der brydes af mindst to svagere, lodrette streger. At motivet her er placeret på trinnets lodrette flade kunne tyde på, at motivet er indhugget, før stenen fik sin anvendelse som trappesten.

På den nærliggende Frederikssø er der på den skrånende klippevej mellem havnen og Lille Tårn hugget tværgående linjer på grundfældet for at gøre overfladen mere skridsikker. Stenen med de indhuggede streger på den lodrette side kunne tidligere have haft en sådan funktion. I givet fald ville man dog forvente, at linjerne ville have haft et længere forløb end blot en tredjedel af den pågældende sten. Motivet er så småt og afgrænset, at det givetvis er anbragt der af en særskilt årsag. Det samme gælder motiverne på de øvrige trapper i Gaden.

↙ Fig. 4a: Daldøs-spillebræt fra omkring 1850. Foto: Færegården, Thisted. Fig. 4b: Kopi af Daldøs-spillebræt. Foto: Museum Thy.

↖ ↑ Fig. 5a og 5b: Forskellige trappesten med graffiti-spil på øen Mont Saint-Michel, Normandiet. Foto: Sylvestre Jonquay.

ET ANKER OG ET ÅRSTAL

På den nævnte klippevej på Frederikssø kan man også se et indhugget anker og årstallet 1813. Dette anker refererer formentlig til en konkret begivenhed i 1813, der ikke længere er kendt. Men det giver et fingerpeg om en periode, hvor man har hugget motiver på stene på øerne. Måske er det den samme person, der har hugget ankeret på Frederikssø og spillepladerne på Christiansø?

Fra skriftlige kilder ved vi, at det var forbudt at ryge på kasernerne på Christiansø grundet brandfare. Den 20. juni 1810 udstedes endog et forbud mod at ryge i Gaden. At det frem til 1810 har været tilladt at ryge i Gaden sandsynliggør, at man også har hængt på trapperne og spillet, når man alligevel nød sin tobak.

En bevaret erindring fortæller også om livet på fæstningen. Den er skrevet af løjtnant Staggemeier, der var udstationeret på Ertholmene i 1809-10. Han nævner ikke spillepladerne på trappestenene, men omtaler, at der blev spillet kort indendørs – så spil har altså været et yndet tidsfordriv for soldaterne på øen.

EN LILLE Ø I DEN STORE VERDEN

Spilleplader på trappetrin er ikke et ukendt fænomen. I hele verden finder vi eksempler på gamle spil, der er hugget i trappetrin, gulv-

flader og kirkebænke i forskellige historiske perioder.

Selvom der ikke umiddelbart er hjemlige paralleller til trappestenene fra Christiansø, kender man til flere lignende spilleplader – også kaldet graffiti-spil – rundt om i Europa.

På klosterøen Mont Saint-Michel i Normandiet er der indhuggede motiver på trappetrin (fig. 5), hvis lighed med motiverne på Christiansø er slående.

I klosteret San Juan de Ortega i Spanien fra 1142 er en spilleplade fra det spanske spil *alquerque* indhugget på en flade på basen mellem to søjler. Et endnu ældre eksempel er at finde i Apollo-templet i Didyma i Tyrkiet med en indhugget spilleplade fra det, der formentlig er en forløber til spillet backgammon. Den menes at hidrøre fra engang i det 2. til 5. århundrede e.Kr. Også på et trappetrin i Basilica Julia på Forum Romanum opført år 46 f.Kr. er der fundet en indhugget spilleplade.

Med bevidstheden om disse paralleller er det vel ikke at ”*spilla daldos*” at tolke eksemplet på Christiansø som en spilleplade? ■